

8.4. Extra bijlagen

Samenvattende tabel

Bijlagen	Duid in deze kolom aan: “niet van toepassing” (en dus niet bijgevoegd) of de verwijzing naar het hoofdstuk met pagina’s of nummer van de bijlage (indien bijgevoegd)
Perimeter van gebied waarvoor het beheersplan wordt opgemaakt (met schaal en N-pijl)	8.1
Lijst van geplande werkzaamheden	8.2
Lijst van handelingen waarvan de uitvoering vrijgesteld zal zijn van toelating	n.v.t.
Lijst van ZEN-erfgoed met aanduiding op kaart	n.v.t.
Lijst van ontsluitingswerken voor open erfgoed	n.v.t.
Lijst van werken aan bomen en struiken waarvoor toelating nodig is	n.v.t.
Lijst van cultuurgooederen	8.3
Lijst van geplande werkzaamheden aan een orgel dat dateert van na de Eerste Wereldoorlog	n.v.t.
Bibliografie (overzicht referenties)	n.v.t.
Extra bijlage (bvb. foto’s ...)	8.4
- Bibliografie	8.4.1
- Visie op de ontsluiting door de Kerkfabriek	8.4.2

8.4.1. Bibliografie

Literatuur

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED, Richtlijn Cultuurgoederen in monumenten. Richtlijn om te beoordelen of cultuurgoederen deel uit maken van de bescherming, Brussel, 2015.

BAUDOUIN, F., Rubens en zijn eeuw, Antwerpen, 1977.

BERBIE, G., Beschryvinge van de besonderste schilderyen ende autaeren, glazen, beeldhouweryen en andere rareyten welke te zien zyn in de Kerken Kloosters ende andere plaetsen binnen Antwerpen, van al de oudste ende fameusste meesters by een vergadert door de principaelste liefhebbers, Antwerpen, 1756.

BRAUN, J., Die Belgischen Jesuitenkirchen. Ein Beitrag zur Geschichte des Kampfes zwischen Gotik und Renaissance, Freiburg, J. Breisgau, 1907.

DE WIT, J., De kerken van Antwerpen. Schilderijen, beeldhouwwerken, geschilderde glasramen enz. in de 18de eeuw beschreven door Jan De Wit, Antwerpen, 1910.

HERREMANS, V., Retabelplastiek in de Zuidelijke Nederlanden ca. 1585-1685, Brussel, 2007.

HUYBRECHTS, F., Over de geschiedenis van de St.-Carolusparochie te Antwerpen 1773-1803-1980, Antwerpen, 1980.

ID., De toren van de St.-Carolus Borromeuskerk te Antwerpen, in Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Schone Kunsten, jg. 44, 1983, nr. 3.

LEURS, S., Geschiedenis van de Vlaamse Kunst.

MANNAERTS, R., De artistieke expressie van de mariale devotie der jezuïeten te Antwerpen (1562-1773), Antwerpen, 1983.

PEETERS, F., Une visite à l'église Saint-Charles d'Anvers, Antwerpen, 1924.

PLANTENGA, J.H., L'architecture religieuse dans l'ancien Duché au Brabant, depuis le régime des Archiducs jusqu'au Gouvernement des Autrichiens, 1598-1713, 's Gravenhage, 1926.

PONCELET, A., Histoire de la Compagnie de Jésus dans les anciens Pays-Bas, Brussel, 1927.

PRIMS, F., De kunst en kunstenaarskerk Sint Carolus Borromeus te Antwerpen, Antwerpen, 1947.

WILMERS G., Cornelis Schut (1597-1655): a Flemish painter of the High Baroque, Turnhout, 1996, p. 76.

Online bronnen en databanken

Agentschap onroerend erfgoed, Besluiten, online te raadplegen: <https://besluiten.onroenderfgoed.be>

Agentschap onroerend erfgoed, Inventaris Onroerend Erfgoed, online te raadplegen: <https://inventaris.onroeren-derfgoed.be>

Agentschap onroerend erfgoed, Geoportaal Onroerend Erfgoed, online te raadplegen: <https://geo.onroenderf-goed.be/>

Instituut voor het kunstpatrimonium, BALaT Fototheek, online te raadplegen: <http://balat.kikirpa.be/intro.ph-p?lang=nl-NL>

Vlaamse overheid, Geopunt Vlaanderen, online te raadplegen: <https://www.geopunt.be/>

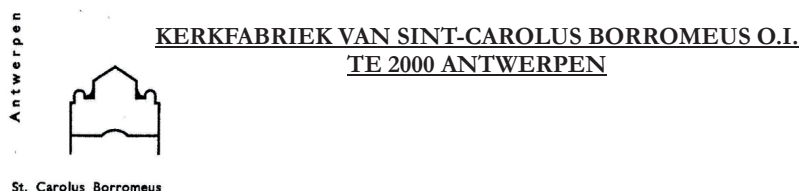
Archieven

Archiefdossier Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen, archief Agentschap Onroerend Erfgoed, Brussel.

Parochiearchief Carolus Borromeus (1514-2000), Rijksarchief Beveren.

8.4.2. Visie op de ontsluiting door de Kerkfabriek

Visie op het toekomstig gebruik en de ontsluiting van de Sint-Carolus Borromeuskerk te Antwerpen

In deze nota ontwikkelt de kerkfabriek van Sint-Carolus Borromeus te Antwerpen een **visie op het huidige en toekomstige gebruik van de Sint-Carolus Borromeuskerk**, en een **gepaste ontsluiting** van dit monumentaal kerkgebouw, **dat in 2018 287.772 bezoekers mocht ontvangen**, het tweede hoogste aantal bezoekers na de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal.

Overzicht bezoekers 2011-2018 (bron: Monumentale Kerken Antwerpen vzw)

MKA	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
SCBK	208560	232705	243686	241667	255878	209000	212865	287772
SJK	7131	9473		1200	5636		6654	17526
SPK	85611	76585	83869	96922	106031	92257	97520	118761
OLVK	292785	285500	282954	305420	312243	298681	279358	336515
SAK	19542	16136	15327	16756	17353	14084	19469	19717
Totaal	613629	620379	625836	661965	697141	614022	615866	780291

In de eerste helft van 2018 voerde Toerisme Vlaanderen een monitoring uit van bezoekers van de Sint-Carolus Borromeuskerk, met als voornaamste doelstelling om de hefboomwaarde van *Antwerpen Barok 2018. Rubens inspireert* te meten. De kerkfabriek kon hierdoor zelf ook meer informatie bekomen over de bezoekers van de Sint-Carolus Borromeuskerk (o.m. verblijfplaats, type, tevredenheid).

Hierop wordt verder gebouwd in 2019 en 2020. In opdracht van Monumentale Kerken Antwerpen (MKA) vzw en met de steun van Toerisme Vlaanderen en de stad Antwerpen voert adviesbureau “De Derde Verdieping” over het ganse jaar 2019 een grootschalig onderzoek uit teneinde de kwaliteit van de publiekswerking van de vijf monumentale kerken te verbeteren.

De **Sint-Carolus Borromeuskerk** blijft in de eerste plaats een **huis van God en een plaats van gebed en liturgie**. Aanvullend – en dat is nieuw – ontwikkelt de kerkfabriek er ook een **visie om het uitzonderlijk rijke erfgoed op een gepaste, ambitieuze wijze te ontsluiten**. De site ademt als het ware met twee longen: een spirituele en een cultureel-artistieke. Beide zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden.

Het in opmaak zijnde **beheersplan** vormt een aanzet om het erfgoedluik van de kerk en het historisch ensemble nadien in een herbestemmingsplan verder te onderzoeken. Per brief van 7 maart 2018 liet het Agentschap Onroerend Erfgoed van de Vlaamse Overheid aan de

kerkfabriek weten dat een onderzoekspremie van 18.800 euro werd toegekend voor het opmaken van een beheersplan voor de Sint-Carolus Borromeuskerk en bijgebouwen. Zodra het beheersplan is opgesteld en vatbaar is voor goedkeuring door het Agentschap kan de onderzoekspremie worden uitbetaald. Het beheersplan is in opmaak bij STEENMEIJER architecten, en wordt **begin 2020 gefinaliseerd**. De kerkfabriek zal daarbij ook een **aanvraag indienen tot erkenning als open erfgoed**.

A. Doelstellingen

- i. De Sint-Carolus Borromeuskerk is een **sacrale ruimte in een historisch en cultureel kader**. De parochie en de kerkfabriek wensen bezoekers op een kwaliteitsvolle manier in contact te brengen met de religieuze en culturele rijkdom van de kerk om zo de vorming, persoonlijke ontwikkeling en spirituele groei van de bezoeker te bevorderen;
- ii. Een evangelische boodschap doorgeven door de **iconografische rijkdom van de kerk opnieuw te laten spreken**; het interieur en de gevel hun oorspronkelijk verhaal te laten vertellen;
- iii. **Ontsluiten van een buitengewoon kunsthistorisch barokpatrimonium op een deskundige en hedendaagse wijze**. De kerkfabriek streeft naar een correct evenwicht tussen een museale aanpak en een evangelische boodschap;
- iv. Een **duurzame relatie ontwikkelen met institutionele partners** (zoals Stedelijke Musea Antwerpen: Rubenshuis, Rubenianum, Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience; Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen; Bisdom Antwerpen; Monumentale Kerken Antwerpen vzw; Toerismepastoraal Antwerpen vzw; Toerisme Vlaanderen);
- v. Een **visie ontwikkelen op het originele ensemble van de site**:
 - Het Hendrik Conscienceplein voor de kerk als verbinding met de Erfgoedbibliotheek en de Nottebohmzaal;
 - Restauratie van de momenteel onbewoonbare pastorie aan het Hendrik Conscienceplein (dossier wordt opgestart);
 - De kloostertuin van de huidige Campus Carolus van de KU Leuven;
 - Heropening van de historische toegang tot de Ruien (reeds uitgevoerd in 2018).

B. Domus Dei – Domus Ecclesiae

De Sint-Carolus Borromeuskerk voert haar **kerntaak** uit door **de liturgie, de verkondiging en de diaconie**. De belangrijkste missie van de kerk is plaats te geven aan de **katholieke eredienst, de verkondiging van het evangelie en de zending tot dienstbaarheid aan mens en wereld**. Zij is een **plek van actief liturgisch leven**. Er ligt dan ook een verhaal bij het **parochieleven van de kerk** sinds de ontbinding van de **jezuïetenorde** en de verkoop van de kerk aan de lokale geloofsgemeenschap bij het begin van de negentiende eeuw. Tal van devotievoorwerpen uit de negentiende en begin twintigste eeuw komen van opgeheven kloosters. Sinds de Tweede Wereldoorlog ontstond de traditie van de **Artiestenmis**, ondertussen ook een belangrijk onderdeel van het immaterieel erfgoed van de kerk. Van recentere datum is de aanwezigheid van de katholieke lekgemeenschap **Sant'Egidio**, die voor een sterke liturgische invulling zorgt en de kerk met een hedendaagse spiritualiteit verrijkt.

De kerk wordt quasi wekelijks gebruikt voor doopsels, huwelijken en uitvaarten. Van maandag tot vrijdag is er een avondgebed met Sant'Egidio. Op zon- en feestdagen is er een artiestenmis om 11.30 uur, en om 17 uur een parochiemis met Sant'Egidio, waarbij het pas gerestaureerde Dillens-Delhayes orgel vast gebruikt wordt. De vieringen op zon- en feestdagen worden telkens druk bijgewoond (tussen 150 en 600 aanwezigen per viering).

De liturgie en de pastoraal vallen onder de verantwoordelijkheid van kanunnik Hendrik Hoet, pastoor van de Sint-Carolus Borromeusparochie.

Het goed beheer van de kerk en haar interieur voor de liturgie blijft een prioriteit voor de kerkfabriek.

De pastorie gelegen aan het Hendrik Conscienceplein wordt ook opgenomen in de studie over het toekomstig gebruik van de kerk, zowel als woning voor de bedienaar van de eredienst als onderdeel van de ontsluiting van het historisch ensemble.

C. Culturele ontsluiting

Het uitzonderlijk rijke patrimonium van de Sint-Carolus Borromeuskerk (1615-21)¹, de relatie met de Antwerpse jezuïeten en de persoonlijke bijdrage van Pieter Paul Rubens (1577-1640) aan het ontwerp van de kerk en haar interieur, spreken tot de verbeelding. De kunstschaten – ondanks de verwoestende brand in 1718 en de (tijdelijke) opheffing van de Sociëteit van Jezus in 1773 – zijn van internationaal niveau. Nochtans blijven veel aspecten van de geschiedenis onderbelicht en krijgen bezoekers zeer beperkte informatie over de kerk, haar kostbaar interieur en de historische site. De iconografie van de kerk biedt nochtans veel mogelijkheden voor een artistiek narratief. Het interieur is als het ware één beeld geworden. Treffend is hoe de priester-archivaris Floris Prims (1882-1954) in *De Kunst- en Kunstenaarskerk Sint Carolus Borromeus* een onderscheid maakt tussen een ‘biddende parochiekerk’ zoals de kathedraal en een ‘didactische kerk’. Dit was een nieuw type kerk dat de jezuïeten introduceerden. Men bad er niet enkel; men *leerde* er bidden. “De Sint-Carolus”, schrijft Prims, “is een ‘catechisatiekerk met een altaar aan’”.²

Die rijke iconografie zet zich verder op het **Hendrik Conscienceplein**. De relatie tussen de **rijke beeldtaal van de westgevel en de beheersing en beslotenheid van het plein** resulteren in een uitzonderlijk stedelijk interieur. Die relatie valt nog sterker op sinds de **ingebruikname van de nieuwe buitenverlichting op 15 augustus 2018**, met dank aan het district Antwerpen en het stadsbestuur. Het gastvrije karakter van het plein vormt een elegante verbinding tussen de historische gevels rechts van de kerk, waaronder de statige pastorie en de gevelreeks aan de overzijde van de kerk waarin de prachtige Nottebohmzaal zit. De historische samenhang en relatie van dit ensemble versterken, is een vanzelfsprekende opdracht.

Vanuit het uitzonderlijk rijk geheugen van de site stellen we **vier thema’s voor met voldoende spanwijdte om er een beleidsvisie rond te bouwen**. Hierdoor krijgt de erfgoedwerking van de Sint-Carolus een profiel en inhoudelijke samenhang. De keuze voor deze kernthema’s houdt rekening met de spirituele, historische en kunsthistorische waarden.

1) **Jezuïeten**

“Het is niet overdreven te stellen dat de Scheldestad in de 17de eeuw een echte jezuïetenstad was”, stelt Marie Juliette Marinus³. Vanzelfsprekend vertellen de kerk en het Hendrik Conscienceplein dat verhaal van de aanwezigheid van **de jezuïeten in Antwerpen** (toen en nu), zowel via materieel als immaterieel erfgoed. Zo is er hun bijzondere relatie met onderwijs en wetenschap, het ontstaan van de huidige universiteit, de rol van grote persoonlijkheden zoals Carolus Scribani, François d’Aguilon en Pieter Huysens, de visie van de jezuïeten over stad en onderwijs, de relatie met de andere congregaties tot en met het einde van de achttiende eeuw en de relatie met de orde in Italië.

¹ Zie bijvoorbeeld: <http://balat.kikirpa.be/results.php?startfrom=2>

² Uit: G. Beekaert, *Landschap van kerken 10 eeuwen bouwen in Vlaanderen*, Leuven: Davidsfonds, 1987, pp. 179-19. Hij beschrijft Sint Carolus als ‘een gevel tussen binnen en buiten’.

³ In Herman Van Goethem (ed.), *Antwerpen en de jezuïeten 1562-2002*, Antwerpen, 2002, p.70.

Op materieel vlak is er uiteraard de kerk met haar kunstschat op de schaal van het interieur en de unieke inrichting, maar ook de stedenbouwkundige voetafdruk met de intimiteit van het Hendrik Conscienceplein (oorspronkelijk het Jezuïetenplein) en de relatie met het Rivierenhof in Deurne, eigendom van de orde tot 1773. De uitzonderlijk gaaf bewaarde **crypte** onder de Mariakapel (ook Houtappel- of Rubenskapel genoemd) en het hoofdaltaar, de **sacristie met haar indrukwekkend plafond van 1653, een topstuk van meester-kalksnijder Jan Christiaan Hansche**, dat de brand van 1718 overleefde, en de overige ruimtes rondom de kerk⁴, zijn meer dan een bezoek waard. Er zijn ook de kunstschaten die de orde vanuit haar missieposten wereldwijd meebracht, zoals de **vermaarde kant- en textielcollectie** die onder meer **in het kantomuseum** wordt bewaard, en de zogenaamde ‘emblemata’ die in 1640 door de jezuïeten werden besteld, en die een rol speelden in hun educatief project. De huidige ontsluiting doet onrecht aan deze wereldvermaarde verzameling en ze vertelt maar een fractie van haar betekenis.

We wijzen verder ook op het **unieke katrolsysteem** dat de jezuïeten in het begin van de 17de eeuw bedachten, waarmee de **schilderijen van het hoofdaltaar** kunnen worden omgewisseld, in functie van de liturgische tijd door het jaar. Dankzij dit systeem ziet de gelovige tot op vandaag regelmatig een ander schilderij boven het altaar hangen, als hulp en ondersteuning bij gebed, contemplatie en dagelijks handelen.

Van de oorspronkelijke vier werken zijn er nog twee aanwezig: de ‘Kruisoprichting’ door Gerard Seghers en de ‘Kroning van Maria’ door Cornelis Schut. Twee werken van Rubens die Sint-Ignatius en Sint-Franciscus Xaverius voorstellen zijn echter na de opheffing van de orde in 1773 naar Wenen verhuisd, waar ze nu te bewonderen zijn in het *Kunsthistorisches Museum*. Midden 19de eeuw werd dan Onze-Lieve-Vrouw van de Karmel door Gustaaf Wappers, toegevoegd.

Het schilderij van het hoofdaltaar van de Sint-Carolus Borromeuskerk wordt driemaal per jaar onder grote belangstelling gewisseld: op Aswoensdag komt de ‘Kruisoprichting’ tevoorschijn, op paasmaandag wordt deze gewisseld voor ‘O.-L.-Vrouw van de Karmel’ en vanaf midden augustus wordt ‘De kroning van Maria’ getoond.

2) Contrareformatie

De jezuïeten waren zeer actief in het bestrijden van de reformatie. Verschillende aspecten van hun spiritualiteit (de *Geestelijke Oefeningen*) stonden dicht bij de besluiten en aanbevelingen van het Concilie van Trente (1545-1563); men trachtte ondermeer via beelden te evangeliseren en een zintuiglijke inleving van bijbelse taferelen mogelijk te maken. **Heel de inrichting van de kerk is met haar bijzondere scenografie gericht op de beleving van de liturgie.** De overvloedige opstelling van beelden, schilderijen en houtsnijwerk streven naar een beeldend en zintuiglijk doorgeven van het evangelie, als alternatief tegen het iconoclasme en de beeldenstorm. De Sint-Carolus Borromeuskerk – initieel de Sint-Ignatiuskerk, gewijd aan Ignatius van Loyola – was rond 1620 buiten Rome één van de rijkste en krachtigste instrumenten tegen de protestanten: de iconografie van de kerk (gevel & interieur); de rol van de jezuïet-architect-wetenschapper François D’Aguilon en zijn samenwerking met Rubens; de betekenis van de schilderijencycli en de zichtassen rondom het altaar. Kortom: de inhoudelijke betekenis van de iconografie van het gebouw in relatie tot de contrareformatie biedt talloze invalshoeken.

⁴ In zijn conceptnota duidt Rudi Mannaerts aan dat ‘het kunsthistorisch belang van de annexen er o.m. in bestaat dat ze de enige bewaarde interieurs van de Jezuïetenresidentie vormen, terwijl de residentie enkel gekend is door de buitengevels van het Hendrik Conscienceplein’. Deze conceptnota uit 2013 heet: “Het museum van de Sint-Carolus Borromeuskerk te Antwerpen. Het verhaal van de Jezuïeten en van de Sint-Carolus Borromeusparochie”.

3) **Pieter Paul Rubens**⁵

De rol van de grootmeester in het ontwerp van de kerk (gevel, toren en interieur) is onder specialisten gekend maar jammer genoeg te weinig bij het brede publiek. Kort na zijn terugkeer uit Genua in 1617 heeft **Rubens** de Italiaanse architectuur in Antwerpen geïntroduceerd via zijn invloedrijk boek 'Palazzi di Genua'. **Naast zijn adviserende rol als architect is er zijn buitengewone bijdrage aan de inrichting van de kerk en het rijke iconografisch geheel.** In grote lijnen zijn er drie delen:

- a. De cyclus van 39 panelen die in de cassettes zaten in de zijbeuken op beide niveaus met afbeeldingen van heiligen en de heilsgeschiedenis;
- b. De cyclus van drie altaarschilderijen: twee voor het hoofdaltaar die via een katrolsysteem gewisseld werden en een derde altaarstuk voor de Mariakapel;
- c. De inrichting van de Mariakapel: volledig ontworpen door Rubens. Ze wordt beschouwd als één van de meest verfijnde en geraffineerde barokkapellen ten noorden van de Alpen. De Italiaanse marmerpanelen die de wanden bedekken zijn van een exclusieve kwaliteit, ook de lichtinval en het iconografisch programma van de reliëfs op het plafond kennen hun gelijke niet. Bovendien is het de enige plek die onaangeroerd bleef bij de brand. Maar opnieuw kan men gerust stellen dat de ontsluiting en kennisdeling ondermaats is.

In 1620 schonk burgemeester Nicolaas Rockox Rubens' schilderij de *'Terugkeer van de Heilige Familie uit Egypte'*. Geen ander gebouw en interieur werd zo sterk naar de hand van Rubens gezet als de Sint-Carolus Borromeuskerk.

De brand van 1718 verwoestte alle 39 cassetteschilderijen, de Habsburgers namen de drie altaarstukken mee naar Wenen, maar de Mariakapel is intact (boven het altaar hangt nu weliswaar een kopie van de originele Rubens). Dit geheel, gekoppeld aan het verhaal van Rubens' opdrachtgevers, de jezuïeten met hun contrareformatorisch kompas, is zonder twijfel van internationaal niveau. Tenslotte kan het aspect van Rubens' eigen geloofsbeleving een interessant – en te weinig gekend – licht op zijn oeuvre voor de Sint-Carolus Borromeuskerk werpen.

4) **Parochiegemeenschap**

Zie hoger, onder A.

De vier kernthema's zullen als kapstok dienen voor een **museale ontsluiting**. Op voorstel van prof. dr. Koenraad Van Cleempoel stelde de kerkfabriek van Sint-Carolus Borromeus een **erfgoedcel** samen om advies te verlenen bij de verdere uitwerking van een performante en professionele ontsluiting.⁶ De basisidee is dubbel: een betere ontsluiting voor elke bezoeker (gratis) waarbij de kerk opnieuw haar eigen, oorspronkelijk iconografisch verhaal vertelt. Met de installatie **'Rubens Re-Viewed'** (Rudy De Graef 2018) worden de **verdwenen plafondschilderingen van Peter Paul Rubens op het gelijkvloers alvast weer tot leven geroepen**. Maar ook de verhaallijn op de eiken lambrisering, de rol van Rubens en andere voor de hand liggende lijnen, dienen voor elke bezoeker in een oogopslag beschikbaar te zijn.

De kerkfabriek zal in dit verband een **aanvraag indienen tot erkenning als open erfgoed**.

⁵ Basiswerken zijn: Martin J.R., Corpus Rubenianum Ludwig Burchard – The Ceiling Paintings for the jesuit Church in Antwerp, London: Phaidon Press, 1968; Fabri R. & Lombaerde P., Corpus Rubenianum Ludwig Burchard – Architecture and Architectural Sculpture. The Jesuit Church of Antwerp, London: Harvey Miller, 2018.

⁶ De leden zijn: An Renard, directeur Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience; Anne Gorlé, burgerlijk ingenieur-architect en secretaris kerkfabriek Sint-Carolus Borromeus; Véronique Van de Kerckhof, directeur Rubenianum; Marieke D'Hooghe, coördinator Monumentale Kerken Antwerpen vzw; prof. dr. Jan Van der Stock, Gewoon hoogleraar kunstwetenschappen KU Leuven; Eugène van Deutekom, adviseur erfgoed aan de Jezuïeten van de Lage Landen; dr. Joris Snaet, divisie Monumenten en Bouwkundig Onderhoud, KU Leuven; Olivier Lins, jurist en voorzitter kerkfabriek Sint-Carolus Borromeus, prof. dr. Koenraad Van Cleempoel, adviseur erfgoed kerkfabriek Sint-Carolus Borromeus & Hoogleraar Kunstwetenschappen UHasselt.

D. Concrete voorstellen, projecten en actiepunten

In 2018 en 2019 werden reeds verschillende projecten uitgevoerd, zowel op gebied van toerisme en ontsluiting, als op beheersmatig vlak (zie lijst in bijlage).

Hieronder volgen enkele concrete voorstellen, projecten en actiepunten:

1) Themajaren

a. 2021: Modejaar

Op 9 januari 2019 had Olivier Lins als voorzitter van MKA vzw samen met mevrouw Marieke D'Hooghe, coördinator van MKA vzw, een gesprek met de curator en de directeur van het ModeMuseum, samen met vertegenwoordigers van de vijf monumentale kerken, en van de Sint-Joriskerk. De heropening van het ModeMuseum in 2021 wordt gekoppeld aan een 'Modejaar 2021' met een tentoonstellingsluik over kant, en interventies en presentaties in de stad.

Het ModeMuseum wil graag een samenwerking aangaan met de monumentale kerken en de Sint-Joriskerk, rond de beelden van Onze-Lieve-Vrouw die in die kerken staan, en meer bepaald aan hedendaagse ontwerpers opdracht geven om een nieuwe garderobe te ontwikkelen voor elk van die beelden.

Er werd afgesproken dat de vertegenwoordigers van het modemuseum een plaatsbezoek zullen brengen aan elke kerk, om te bekijken wat mogelijk en wenselijk is.

Wat de Sint-Carolus Borromeuskerk betreft wenst de kerkfabriek het beeld van Onze-Lieve-Vrouw van de Karmel te betrekken bij de programmatie van 2021, naast de eigen textielcollectie (kantkamer en liturgisch textiel en paramenten).

b. 2021: 400 jaar afwerking en inwijding van de Sint-Carolus Borromeuskerk / 2022: 400ste verjaardag heiligverklaring Ignatius van Loyola, stichter van de Societas Iesu

Op 12 september 1621 werd de Sint-Carolus Borromeuskerk ingewijd. Op 13 maart 1622 werd Ignatius van Loyola, stichter van de Sociëteit van Jezus, door paus Gregorius XV heilig verklaard. Nadien werd de nieuwe barokke kerk in Antwerpen de Sint-Ignatiuskerk. Het is pas na de opheffing van de jezuïetenorde in 1773 dat de kerk werd omgedoopt tot 'Sint-Carolus Borromeuskerk'. In 2022 is dat dus 400 jaar geleden.

De kerkfabriek wenst hier vanaf het kerkwijdingsfeest van 12 september 2021 op een bijzondere wijze aandacht aan te besteden, en vraagt hiervoor de financiële steun van de stad Antwerpen.

De kerkfabriek is ook actief betrokken bij de **projectgroep 'Jezuïeten in de stad'** van UCSIA (prof. Pierre DELSAERDT), met partners als UA/Universiteitsbibliotheek, AMUZ, Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, Ruusbroecgenootschap, KMSKA, MAS, Museum Plantin Moretus, en de Vlaams-Nederlandse jezuïeten. De projectgroep plant in het **najaar van 2020 gebundelde initiatieven rond 400 jaar jezuïeten in Antwerpen**, zoals tentoonstellingen (o.m. met onze gerestaureerde emblemata), muziek, theater.

2) Inrichting nieuw museaal parcours & andere initiatieven

De kerkfabriek wenst in de loop van de komende jaren een **nieuw museaal parcours op twee niveaus** in te richten dat extra verdieping geeft aan betalende bezoekers. De **eigen collectie is zeer uitgebreid met talloze originele documenten en kunstvoorwerpen** die aansluiten bij één van de vier hoger genoemde thema's. Eventuele **bruiklenen van andere topstukken** behoort tot de mogelijkheden. Het integreren van

de **befaaude kant- en textielcollectie** in dit nieuw museaal concept is ook een ambitie; een verhuis van de huidige, moeilijk toegankelijke plaats, is vermoedelijk noodzakelijk.

De **ruimtelijke mogelijkheden aan de zuidkant van de kerk worden onderzocht** voor de inrichting van zo'n parcours. De **Mariakapel, de crypte en de sacristie** zullen ankerpunten op de museale wandeling zijn.

Om dit museaal parcours te kunnen realiseren is er **nood aan een ruimte waar bezoekers kunnen worden opgevangen** (onthaal, ticketing, vestiaire, aankoop van souvenirs,...) en van waar het betalend parcours start, om van daaruit rechtstreeks toegang te hebben tot de zijgangen naast de kerk, langs waar men ook de crypte en de Mariakapel kan bezoeken. De kerkfabriek onderzoekt met de KU Leuven of het **gelijkvloers van het Huis van Aken en de eerste twee ruimtes van de vroegere kloostergang van de kerk** (momenteel in gebruik door de KU Leuven doch eigendom van de kerkfabriek) uit de lopende erfpachtovereenkomst kunnen worden gelicht, zodat deze ruimtes opnieuw onder de volle verantwoordelijkheid van de kerkfabriek komen, en kunnen worden ingezet teneinde de ontsluiting van de zijgangen rond de kerk mogelijk te maken.

De kerkfabriek vraagt voor dit alles de steun van de stad Antwerpen en de Vlaamse overheid, en zal een Vlaamse premie aanvragen voor een haalbaarheidsstudie i.v.m. de museale ontsluiting.

Daarenboven zal de kerkfabriek **op korte en middellange termijn** ook de volgende initiatieven nemen:

- een **professionele ontsluiting van het kerkgebouw met een publiekswerking voor de 21ste eeuw**, door de plaatsing van nieuw onthaalmeubilair en nieuwe infoborden, het ontwerpen van een meertalige bezoekersgids en het ter beschikking stellen van digitale apparatuur (audioguides / tablets) met een educatief en interactief aanbod om een optimale beleving voor de bezoeker mogelijk te maken (**absolute prioriteit met het oog op 2021-2022**);
- het **uitvoeren van schilderwerken aan de voorgevel van de kerk**, meer bepaald aan het IHS-medaillon, de poorten en het hekwerk. De slechte toestand valt des te meer op sinds de ingebruikname van de vernieuwde buitenverlichting (**absolute prioriteit met het oog op 2021-2022**);
- de **vernieuwing van het bestaande camera-, brand- en diefstalbeveiligingssysteem**, waarvoor de kerkfabriek op 19 oktober 2018 Joris Mampaey van studiebureau Herelixka aanstelde voor studie, advies en begeleiding (**voorzien in 2020**);
- de **vernieuwing van de bestaande geluidsinstallatie (voorzien in 2019)**;
- de **totaalrestauratie van de historische pastorie** aan het Hendrik Conscienceplein 6, met het oog op gemengd gebruik als woning voor de bedienaar van de eredienst, bureel- en ontvangstruimte voor de pastoor en de kerkfabriek, en gemengd gebruik van gelijkvloers en tuin voor eigen evenementen en verhuring aan derden (huwelijken, uitvaarten, recepties) (**voorzien vanaf 2020**);
- de **conservatie/restauratie van enkele bijzondere stukken uit de eigen collectie**, zoals een set van vier schilderijen die het interieur van de kerk tonen vóór de brand van 1718, en een bijzonder calvariekruis in schildpad en ebbenhout;
- de **ontsluiting van enkele topstukken uit het archief** van de kerkfabriek en de parochie, zoals de originele tekeningen van architect Jan-Pieter Van Bourscheit de Oude voor de heropbouw van de kerk na de brand van 1718, en een interessant muziekarchief;

- de **restauratie van het plafond in de sacristie**, een **topstuk (1653)** van meester-kalksnijder Jan Christiaan Hansche, die ook het recent gerestaureerde plafond maakte in de Abdij van het Park in Leuven. Dit plafond overleefde de brand van 1718. Na restauratie is een aangepaste verlichting noodzakelijk **(opgenomen in beheersplan)**;
- de **vernieuwing van de niet-passende en verouderde verlichtingsinstallatie** in de Houtappel- en Sint-Ignatiuskapel, de sacristie en de bijgebouwen, die niet werd vernieuwd tijdens de restauratie na de brand van 2009 **(opgenomen in beheersplan)**;
- de **plaatsing van indirecte verlichting in het tongewelf** van de kerk **(opgenomen in beheersplan)**;
- het **voorzien/aanpassen van verwarming/klimaatregeling** in een aantal bijgebouwen **(opgenomen in beheersplan)**;
- het **creëren van aangepaste bergruimte**: de kerkfabriek wenst de noordelijke zijgang naast de kerk opnieuw volledig te bestemmen voor stockage van liturgisch materiaal, textiel en paramenten, en voor liturgisch gebruik vanuit de sacristie naar het kerkgebouw. Verschillende ingrepen dringen zich op: bedaking, muren, schrijnwerkerij, temperatuur en vochtigheid, veiligheid, verlichting **(opgenomen in beheersplan)**;
- de **aanpassing van het sanitair**: het bestaande sanitair in de noordelijke zijgang is uitgeleefd en niet aangepast aan het grote aantal bezoekers en gebruik door mensen met een beperking. De zuidelijke zijgangen lijken daarvoor optimaal, gezien zij in de toekomst tot museaal gedeelte zullen worden herbestemd **(opgenomen in beheersplan)**;
- de **plaatsing van een lift** waardoor de gaanderijen en de kantkamer op de eerste verdieping beter toegankelijk worden, ook met het oog op een toekomstige ontsluiting van alle zijlokalen op de eerste verdieping **(opgenomen in beheersplan)**;
- het wegwerken van technische mankementen aan het recent gerestaureerde orgel.

Deze plannen maken het voorwerp uit van verder **onderzoek en bespreking**, onder meer in het kader van het beheersplan, en vragen om de noodzakelijke **financiële input**, waarvoor de kerkfabriek in gesprek wil gaan met de **stad Antwerpen** en de **Vlaamse overheid**.

De kerkfabriek van Sint-Carolus Borromeus heeft de ambitie om bezoekers in de toekomst mee te nemen in een **belevingsparcours** waarbij **de betekenis van de site het uitgangspunt** is.

Antwerpen, november 2019

Olivier Lins
Voorzitter
Kerkfabriek van Sint-Carolus Borromeus

Anne Gorlé
Secretaris
Kerkfabriek van Sint-Carolus Borromeus

Koenraad Van Cleempoel
Coördinator Erfgoedcel Sint-Carolus Borromeus

Bijlage: Uitgevoerde projecten (2018-2019)

- i. Kanttentoonstelling kantkamer (6-25 augustus 2018)
- ii. “Rubens Re-Viewed” – kunstproject van Rudy De Graef rond de verdwenen plafondschilderingen van Rubens in de kerk (29 november 2018 – 30 maart 2019)
- iii. Heropening toegang tot de ruïen via de kelder onder de sacristie, in samenwerking met Zanzibar en Werkmaat (sinds 7 december 2018)
- iv. Plaatsing van WIFI in het kerkgebouw door Digipolis (2018)
- v. Herstelling arendlezenaar bij sedes voorganger (2018)
- vi. Restauratie processiekruis (2018)
- vii. Schilderwerken:
 - Opfrissing bureau intendant (2018)
 - Ruimte achter hoofdaltaar open voor publiek voor bezoek achter de schermen en met doorgang naar de toegang tot de ruïen (2018)
 - Kelder onder de sacristie (sas naar de ruïen) (2018)
- viii. Levanto: opruiming gangen en kelders kerkgebouw (2018)
- ix. Aankoop 250 nieuwe plooiestoelen voor de Sint-Carolus Borromeuskerk (2018)
- x. Herstelling zitvulling en bekleding stoelen bij credenstafels rond altaar (2019)
- xi. Schrijnwerkerij:
 - Herstel ontbrekende houten latjes op kasten en deuren sacristie (2018)
 - Ontwerpen en plaatsen van nieuwe houten oprijrampen in noordelijke en zuidelijke zijbeuk voor betere toegankelijkheid (2018)
 - Plaatsen van houten vloeren onder trap in kleine noorder- en zuidertoren: creatie van bijkomende bergruimte (2019)
- xii. Conservatie en restauratie biechtstoelen en houtwerk (2018-2019)
- xiii. Nieuw sleutelplan ter bevordering van veiligheid en gebruiksgemak (2019)
- xiv. Opstellen van gedetailleerde plannen van de ganse site door een landmeter met het oog op de verdere ontsluiting en een performanter beheer (2019)
- xv. Vernieuwing van de bestaande geluidsinstallatie (2019)